

Mustafa Özkan

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University

Faculty of Islamic Sciences

Ankara/Turkey

mozkan@ybu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-6134-4518

Ebu Hanife ve Siyaset***Öz**

Ebû Hanîfe bir siyaset adamı değildir. Aynı zamanda siyaset teorisiyle ilgili müstakil bir eser de yazmamıştır. Ancak bu durum onun, dönemindeki yöneticilerle hiçbir ilişkisinin ve dolayısıyla siyasete dair görüşlerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Makalede, dönemin yöneticileriyle olan ilişkilerinden hareketle, Ebû Hanîfe'nin siyasetle ilgili görüşleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Çalışmada, Ebû Hanîfe'nin siyaset anlayışının dayandığı ilkeler tespit edilmiştir. Ebû Hanîfe, devlet yönetiminde adaletin belirleyici olmasını savunmuştur. Ebû Hanîfe, Emevî ve Abbasîler döneminde iktidar talebinde bulunan bazı muhalif liderleri, mesela Ehlibeyti desteklemiştir. Sözü edilen âlim, devletin farklı dinî, siyasî, etnik ve kültürel yapılar/kesimler karşısında eşit mesafede bulunması gerektiği tezini savunmuştur. Ebû Hanîfe'ye göre dinî, siyasî ve hukukî konularda farklı düşünmek ve bu düşünceleri dile getirmek, meşru insanî bir haktır. Adı geçen bilgin, yargı bağımsızlığı ilkesinin uygulanmasını istemiştir. Söz konusu ilke gözetilmediği için Emevîler ve Abbasîler döneminde, tüm baskılara rağmen, kadılık görevini kabul etmemiştir. Ebû Hanîfe'ye göre kuruluş şekli, temel felsefesi, yapısı ve işleyişi bakımından meşruiyet sorunu yaşayan devlet ya da iktidar, söz konusu meşruiyet problemini aşmak için dini ve dinî olanı istismar etmemelidir. Ayrıca Ebû Hanîfe siyaset anlayışı gereği, yöneticilere

* İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. Geliş/Received: 10 Haziran/June 2021; Kabul/Accepted: 28 Temmuz/July 2021; Yayın/Published: 20 Eylül/September 2021. Atıf/Cite as: Özkan, Mustafa. "Ebû Hanîfe ve Siyaset". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2021). <https://doi.org/10.5281/zenodo.5507592>

bağımlı hale gelmemek ve dolayısıyla özgürlüğünü kaybetmemek için kazandıklarıyla geçinmeyi ve böylece sivil âlim olarak kalmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda siyasal gelişmeler karşısında duyarlı davranmış ve din dışı olarak gördüğü politikalara muhalefet etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, Emevîler, Abbasîler, Siyaset, Zeyd b. Ali, Kadılık.

Abu Hanifah And Politics

Extended Abstract

Abu Hanifah was certainly not a politician. At the same time - as far as we know - he did not write a separate work on political theory. However, this does not mean that he had no relations with the rulers of his time and therefore no views on politics. In addition, the fact that some universal principles related to politics are not known or ignored in today's Muslim societies, as well as the absence of political systems that will enable them to live together in peace, makes it important to know the thoughts of Abu Hanifa, who is a sect imam, on politics. In the article, it is tried to determine Abu Hanifa's views on politics, based on his relations with the rulers of the period. In the study, it is determined that Abu Hanîfa's understanding of politics is based on the following principles: Justice comes first among the principles on which the aforementioned scholar's understanding of politics is based. Ebu Hanifa, during the Umayyad period, criticizes the practices that do not coincide with justice in judicial, political, social and economic fields and advocated that justice should be decisive in state administration. He not only criticized the injustices of his time. But also supported Zayd b. Ali rebellion and the Abbasid revolution which accused the Umayyad administration of injustice and promised justice. Another important principle in Abu Hanifah's vision of politics is competence/merit. The aforementioned scholar requested that competence be observed in all assignments/appointments. It can be evaluated in this context that he supported some opposition leaders who demanded power during the Umayyad and Abbasid period -because he believed they were competent. Another principle that constitutes the political understanding of the person in question is equality. The person in question defended the thesis that the state should keep an equal distance from different religious, political, ethnic and cultural structures/sections that are bound to it by citizenship. In this context, his open criticism of the exclusionary and humiliating policy towards the Ahl al-Bayt, which was seen as a political rival by the Umayyad

power, can be evaluated in this context. Freedom of thought and thought is undoubtedly an important principle in Abu Hanifa's vision of politics. According to him, it is a legal/legitimate human right to have various opinions in different fields such as religion, politics, science and law and to express these views. Therefore, it is a non-religious practice for the rulers to marginalize those who do not adopt the religious-political theses advocated by the state or who put forward alternative theses on this issue, and to resort to a policy of pressure and violence against them. One of the principles that forms the basis of Abu Hanifa's views on politics is the independence of the judiciary. As it is known, during the Umayyad period, the appointment and dismissal of qadis were largely carried out by the governors. In this process, there was also some enjoyment. At the same time, political interference in the judiciary was quite common. Abu Hanifa, on the other hand, defended the principle of judicial independence. In fact, since the principle in question was not observed, he did not accept the duty of qadi despite all the pressures during the Umayyads and Abbasids period - citing the interference of politics in the judiciary. The aforementioned scholar did not find the understanding of politics based on religious abuse correct and criticized it. According to the aforementioned scholar, the state or power, which has a problem of legitimacy in terms of its establishment, basic philosophy, structure and functioning, should not abuse religion and religion (mosque, sermon, scholar, religious discourse...) in order to overcome the said legitimacy problem. The scholar, on the other hand, should not be a tool for the aspirations of the politicians/powers who have adopted the abuse of religion as an invariable political strategy and should criticize the non-religious policies. As a matter of fact, he himself refused the official duty of being a judge, in order to prevent him from being abused by the politicians, and continued his life as a civilian scholar. At the same time, due to his political understanding, he followed the political and social developments in his period and developed an attitude against the policies that he saw as contrary to religion. This attitude sometimes manifested itself in the form of verbal opposition, and sometimes in the form of supporting the opposition against the government.

Keywords: Abu Hanifah, Umayyads, Abbasids, politics, Zaid b. Ali, the position of *qadi*.

Giriş

Günümüz Müslüman dünyasında hâkim olan siyasal kültür ve

yapılar için şu genel tespit yapılabilir: Müslümanlar, İslam'ın siyasal-sosyal yaşama dair belirlemiş olduğu şûra, adalet, ehliyet, can-mal güvenliği, inanç-ibadet özgürlüğü ve fikir beyanı hürriyeti gibi evrensel prensipler hakkında birtakım problemler ile karşı karşıyadırlar. Aynı zamanda Müslüman toplumlarda insan haklarını merkeze alan, problem çözme kapasitesi yüksek, tutarlı ve sistematik siyasal sistemlerin varlığından bahsetmek de mümkün görünmemektedir. Belki de söz konusu durumun bir sonucu olarak sözü edilen toplumlarda yoğun bir şekilde hak ihlalleri, siyasî krizler, farklı dinî, siyasî ve etnik yapılar/gruplar arasında kültürel kaynaklı iç çatışmalar yaşanmaktadır. Irak, Suriye, Afganistan ve neredeyse tüm Müslüman ülkelerde yaşanmakta olan mevcut çatışmalar bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın amacı tarihî bir şahsiyet olan Ebû Hanîfe'nin kendi dönemindeki siyasîlerle ya da yönetimlerle olan ilişkilerinden yola çıkarak, onun siyasî düşüncelerini tespit etmektir. Ebû Hanîfe'nin siyasî görüşlerini tespit etmeye çalışırken ana hatlarıyla şu yöntem takip edilecektir: Öncelikle bu âlimin hayatından bahseden eserlerin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Ardından, onun yaşadığı Emevîler dönemindeki bazı önemli siyasal-sosyal gelişmeler/tartışmalar başlıklar halinde belirtilecek. Daha sonra ise Ebû Hanîfe'nin, karşısında bir tutum geliştirdiği dönemin hadiseleri ele alınacak ve bu hadiseler üzerinden onun siyasî fikirlerine ilişkin tespitler paylaşılacaktır.

1. Ebû Hanîfe'den Bahseden Kaynakların Değerlendirilmesi

Ebû Hanîfe'nin siyasete ilişkin neler söylediği ya da yazdığı hakkında detaylı bilgilere ulaşmamızı sağlayacak kaynaklara sahip olmadığımızı belirtmek durumundayız. Her şeyden önce Ebû Hanîfe'nin siyasetle ilgili herhangi bir eseri elimizde bulunmamaktadır. Aynı zamanda kendisine nisbet edilen *Fıkhu'l-Ekber* isimli eserde de onun siyasî anlayışını ortaya koyan derli-toplu bilgilere ulaşmak oldukça güçtür. Ayrıca, Ebû Hanîfe'nin iki meşhur talebesi olan Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed de eserlerinde hocalarının siyasî fikir ve duruşuna değinmemişlerdir. Ebû Zehra'ya göre bunun nedeni ise, adı geçen iki talebenin resmî bir görev olan kadılığı üstlenmiş olmaları ve dolayısıyla hocalarının mevcut iktidar/yöneticilerle ilgili fikirlerini açıklamaktan ya da eserlerine almaktan çekinmiş

olmalarındır.¹

Ebû Hanîfe'nin siyasî fikirleri ve duruşuna ilişkin sınırlı bazı bilgileri İbn Kuteybe (ö. 276/889),² Bağdadî (ö. 463/1071),³ Mekkî (ö. 568/1172),⁴ İbn Hallikân (ö. 681/1282),⁵ İbn Kesîr (ö. 746/1345),⁶ Zehebî (ö. 748/1374),⁷ Kerderî (ö. 827/1423),⁸ İbn Hacer el-Heysemî (ö. 974/1567),⁹ İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679)¹⁰ ve Beyâzîzade (ö. 1098/1687)¹¹ gibi müelliflerin eserlerinde görmek mümkündür.

Eserlerinde Ebû Hanîfe'ye oldukça geniş yer ayıran yukarıdaki müellifler ve diğer bazı tarihçiler, ağırlıklı olarak bahsi geçen âlimin soyu/kökünü, ilimde otorite oluşu, takvası ve cömertliği üzerinde durmayı tercih etmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin siyasîlerle olan ilişkileri bağlamında ise sadece onun Zeyd b. Ali isyanına verdiği destek, kadılık görevini reddetmesi ve Abbasîler döneminde maruz kaldığı baskılara değinmişlerdir. Oysaki Ebû Hanîfe'nin yaşadığı dönemde meydana gelen ve hala etkisi süren çok sayıda siyasî gelişme yaşanmıştır. Dinî hassasiyetleri güçlü olan bu âlimin, dönemindeki gelişmeler karşısında bir tutum ortaya koymamış ve dolayısıyla siyasete ilişkin görüşlerini beyan etmemiş olması mümkün görünmemektedir diye düşünüyoruz.

Burada şu soru sorulabilir: Ebû Hanîfe'nin kökeni ve takvası gibi özelliklerini detaylı bir şekilde ele alan yukarıdaki müellifler, bahsi geçen âlimin siyasî görüşlerine neden değinmemiş olabilirler? Bu sorunun cevabı bağlamında elbette birçok sebep söylenebilir. Söz konusu müelliflerin/tarihçilerin Ebû Hanîfe'nin siyasî görüşlerine hiç değinmemeleri ya da bu konuyu yüzeysel olarak ele almalarının - tarihteki örnekler ve günümüz gerçeği dikkate alındığında- kuvvetle muhtemeldir ki iki önemli sebebi bulunmaktadır. Birincisi, Ebû

¹ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*. çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 19.

² Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Maârif* (Beyrut: 1970).

³ Ahmed b. Ali b. el-Hafîb Bağdadî, *Târîhu Bağdâd* (Medine: ty).

⁴ Muvaffak b. Ahmet Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe* (Beyrut: 1981).

⁵ Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekir İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân* (Beyrut: 1977).

⁶ Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV (Beyrut: 1987).

⁷ Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Menâkıbu İmâm Ebî Hanîfe* (Kahire, ty).

⁸ el-Bezzâzi Kerderî, "Menâkıbu'l-İmami'l-Azam", Muvaffak b. Ahmet Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe* (Beyrut: 1981).

⁹ Şihabuddin Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Hacer el-Heysemî, *Menâkıbu İmâm-ı Azam ve Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Ahmet Karadut (Ankara: 1983).

¹⁰ Abdullhây Ebû'l-Fellâh İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zehab* (Beyrut: 1986).

¹¹ Beyâzîzâde, *el-Usûlu'l-Munif li'l-İmâm-ı Ebi Hanîfe* (İstanbul: 1996).

Hanîfe'nin siyasî fikirlerine dair detaylı bilgilerin, sözü edilen müelliflere ulaşmamış olmasıdır. İkinci ihtimal ise söz konusu tarihçilerin konuya ilişkin bilgilere vakıf oldukları halde bunları eserlerinde detaylı bir şekilde nakletmemeleridir. Bunun en önemli nedeni de siyasîdir. Zira İslam dünyasında Emevîlerle birlikte saltanat yönetim biçimi hüküm sürmüştür. Saltanat/veliahtlık sisteminin hâkim olduğu bir ortamda ise tarihçilerin; İslam'ın siyasal-sosyal ilkeleri olan adaleti, ehliyeti, istişareyi, özgürlüğü vs. savunan ve dolayısıyla saltanata eleştiren bir âlimi övmesi ve onun fikirlerini detaylı bir şekilde aktarması oldukça zor görünmektedir. Aslında bunu anlamak için fazla bilgi-belgeye de gerek yoktur; günümüzde baskının egemen olduğu toplumlarda olup bitenlerden hareketle söz konusu tespitimizin ne kadar yerinde olduğu rahatlıkla anlaşılacaktır.

Kısacası Ebû Hanîfe, siyasî görüşlerini içeren bir eser yazmamıştır; yazmışsa da elimize ulaşmamıştır. İlk dönemde yazılan ve onun siyasî fikirlerini içeren ve müstakil bir eser de bulunmamaktadır. Söz konusu şahsiyetin hayatı daha çok Tabakât türü eserlerde ele alınmaktadır. Ancak bu tür eserlerde de Ebû Hanîfe'nin siyasete ilişkin fikirlerini anlatan sınırlı sayıda durum/hadise nakledilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada sınırlı sayıda hadise üzerinden adı geçen âlimin siyasî düşünceleri tespit edilmeye ve yorumlanmaya çalışılacaktır.

2. Emevîler Döneminde Yaşanan Bazı Önemli Gelişmeler ve Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe'nin siyasetle ilgili düşüncelerini doğru ya da doğruya yakın bir şekilde ortaya koymak, onun yaşadığı dönemin siyasal ve kültürel yapısını dikkate almakla ya da bilmekle mümkün olabilecektir diye düşünüyoruz. Çünkü her insan gibi, bahse konu olan âlim de tarihin belli bir döneminde doğmuş, yaşadığı ortamın kültürüyle şekillenmiş ve politik gelişmeler karşısındaki siyasî fikirlerinin oluşmasında inancının yanı sıra yaşadığı dönemseller şartlar belirleyici olmuştur. Dolayısıyla onun siyasî anlayış ve tutumunu dönemin şartlarından müstakil/bağımsız olarak değerlendirmek, doğru bir yaklaşım tarzı olmayacaktır. Bu sebeple kısaca onun doğduğu ve büyüdüğü ortamdan bahsetmek yerinde olacaktır.

Bilindiği gibi Ebû Hanîfe Mevâlî kökenli (Arap olmayan) bir âlimdir. Farklı dinî, siyasî ve kültürel fikirlerin yoğun olarak yaşadığı Kûfe'de 80/699 yılında doğmuş ve burada büyümüştür. Yaşamının önemli bir kısmı (yaklaşık 52 senesi) Emevîler döneminde (miladî 661-750) geçmiştir. Hayatının geri kalanını ise Abbasîler döneminde

yaşamıştır. Buna göre o, Emevîlerin yıkılışı ile Abbasîlerin kuruluşu gibi önemli tarihî gelişmelere tanıklık etmiştir.

Ebû Hanîfe'nin yaşadığı Emevîler döneminde ana hatlarıyla şu önemli siyasal gelişmeler yaşanmıştır: Ümeyyeoğulları, silah/zor kullanmak sûretiyle iktidarı/hilafeti ele geçirmiş ve bu süreçte çok sayıda insanın ölümüne neden olmuşlardır. Ulemânın yoğun tepkisine rağmen, saltanat yönetim biçimi ikâme edilmiştir. Dönemin âlimleri tarafından din dışı görüldüğü halde Ziyâd b. Ebihî, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın nesline ilhak edilmiştir. Emevî yönetiminin Ehl-i Beyt'e yönelik politikasını eleştiren kesimin önemli liderlerinden biri olan Hucr b. Adiy, arkadaşlarıyla birlikte idam edilmiştir. İslam tarihinde çok sayıda oluşuma kaynaklık eden, günümüzde etkisi hala devam eden ve Ehl-i Beyt mensuplarının önemli bir kısmının öldürülmesini beraberinde getiren Kerbelâ hadisesi yaşanmıştır. Emevî idaresi, Ebû Hanîfe'nin de mensubu olduğu Mevâlî'ye (Arap olmayan Müslümanlara) yönelik ayrımcı bir politika izlemiştir. İktidarın savunduğu cebrî/kadercî doktrini/tezi eleştiren kişi/mezheplere karşı yerine göre baskı ve şiddet politikasına başvurulmuştur. Yöneticiler, siyasal yapı ve icraatlarını meşrulaştırmak için dinin yanı sıra dinî olanı (cami, âlim, biat kavramı...) yoğun olarak istismar etmişlerdir.¹² Kısacası kuruluş şekli, yapısı ve bazı icraatları sebebiyle Emevî Devleti, kuruluşundan yıkılışına kadar dinî-siyasî bakımdan meşruiyet problemini yaşamıştır.

Ebû Hanîfe, Emevîlere ait yukarıdaki politikaların bir kısmına şahit olmamıştır. Dolayısıyla onun bu politikalar hakkında neler düşündüğünü/söylediğini bilemiyoruz. Fakat şunu tahmin etmek de zor olmasa gerekir: Ebû Hanîfe, doğmadan önce yaşanan ancak Emevîler dönemi boyunca tartışılan yukarıdaki bazı hadiseleri bir şekilde duymuş/öğrenmiş ve muhakkak bunlarla ilgili bir kanaate sahip olmuştur. Aynı zamanda sözü edilen olaylar, kuvvetle muhtemeldir ki Ebû Hanîfe'nin Emevîlerin takip ettikleri politikayla ilgili bir kanaate sahip olması ve siyasî anlayışının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ancak biz Ebû Hanîfe'nin bu hususlarda neler düşündüğünü ya da söylediğini öğrenmek için herhangi bir bilgi-belgeye sahip değiliz ve haliyle, ilgili konuda yazacaklarımız tahminden öteye geçmeyecektir. Dolayısıyla adı geçen şahsiyetin

¹² bkz. Mustafa Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulemâ İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 75-94; Mustafa Özkan, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 119-146.

siyasete ilişkin neler düşündüğünü; onun şahit olduğu ve karşısında bir tutum geliştirdiği yönetimin bazı icraatları üzerinden anlaşılabilir. Bu icraatların başında ise Emevîler'in Ehl-i Beyt politikasının bir sonucu olan Zeyd b. Ali isyanı ile Ebû Hanîfe'nin kadı olarak atanmak istenmesi gelmektedir. Ayrıca konu bağlamında adı geçen âlimin Abbasîlerle olan ilişkisi üzerinde de durulacaktır.

2.1. Zeyd b. Ali İsyanı ve Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe, Zeyd b. Ali isyanını fetvaları ve maddî yardımlarıyla desteklemiştir. Onun söz konusu isyanı desteklemesinde, bu isyanın gerekçeleri kadar Zeyd b. Ali'nin ilmî ve fikrî kişiliğinin yanı sıra onun Ehl-i Beyt'e mensup oluşu da etkili olmuştur. Zira Ebû Hanîfe, mevcut yönetimin siyasî rakibi olarak görülen Ehl-i Beyt'i seviyordu. Bu yüzden hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde Ehl-i Beyt mensuplarına karşı yapılan haksızlıklara karşı çıkıyordu.¹³ O, Ehl-i Beyt mensuplarının hilâfete daha layık ve dolayısıyla iktidarın Ehl-i Beyt'in hakkı olduğuna inanıyordu.¹⁴ Ayrıca Zeyd'i övdüğüne dair bilgiler mevcuttur.

Zeyd'in isyanı ve Ebû Hanîfe'nin bu isyana destek vermesinin sebeplerine geçmeden, Zeyd hakkında şu özet bilgileri vermenin faydalı olabileceğini düşünüyoruz. Çünkü Zeyd'le ilgili kanaati de Ebû Hanîfe'nin siyasî görüşlerinin anlaşılmasında önemli ipuçları verecektir.

Kaynaklarda Zeyd'in ismi, Zeyd b. Ali Zeynel Âbidin b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib olarak geçmektedir.¹⁵ Zeyd'in babası Ali Zeynel Âbidin, dedesi Hüseyin b. Ali, büyük dedesi ise Ali b. Ebî Tâlib'tir.¹⁶ Zeyd'in en önemli özelliklerinden birisi, onun ilimle uğraşması ve kendi döneminde büyük bir âlim olarak kabul edilmesidir. O, babası Zeynel Âbidin, kardeşi Bakır ve Urve b.

¹³ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 185; M. Said Hatiboğlu, "Hilafetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978): 172; Neşet Çağatay, İ. Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 157.

¹⁴ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 128-129; Yusuf Ziya Yavuz, "Ebû Hanîfe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1994), X:139-141.

¹⁵ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985), 261.

¹⁶ İrfan Abdülhamit, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1981), 42; Muhammed Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya (Ankara, ty), 623; Ebû'l-A'lâ Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 1972), 378.

Zübeyr'den rivayet almıştır.¹⁷ Aynı zamanda sırasıyla Muhammed b. Bakır¹⁸ ve Mu'tezile'nin kurucusu olarak kabul edilen Vâsıl b. Atâ'dan ders almıştır.¹⁹ Ondan ise Ca'fer b. Muhammed, Şu'be, Fudayl b. Merzuk, el-Muttalib İbn Ziyâd rivayet etmişlerdir.²⁰ Ayrıca Zeyd b. Ali, Ebû Hanîfe'nin de ders hocasıydı.²¹ Zeyd Kelâm, Hadis ve Tefsir alanlarında ilim sahibi olmakla birlikte daha çok fıkıh alanında yetkindi.²² Onun günümüze kadar *el-Mecmû'u'l-Fıkh* ve *el-Mecmû'u'l-Hadis* olmak üzere iki eserinin geldiği belirtilmektedir.²³

Zeyd'in Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ'dan ders aldığını dikkate alanlar, onun kelmâ ve siyâsî konularda Vâsıl'ın etkisinde kalma ihtimalini tartışmışlardır. Genel kanaat, Zeyd'in fikir olarak Vâsıl'dan etkilendiği ve Mu'tezile'nin teorisini kabul ettiği yönündedir.²⁴

Zeyd, halife olmak için ölçü olarak kabileyi/ırkı değil de sıfatı yani "işin ehliliği" ilkesini savunurdu.²⁵ Ayrıca ilk iki halifeyi meşrû, Hz. Ali'yi ise "efdal" olarak kabul ederdi. Zeyd, Zeydiyye Mezhebi'nin kurucusu olarak da kabul edilmektedir. Yönetime karşı isyan eden Zeyd b. Ali, Kûfe'de 122/740 yılında Emevîler tarafından öldürülmüştür.

Zeyd b. Ali'nin Emevî yönetimine isyan etmesinin nedenleri ve Ebû Hanîfe'nin bahsi geçen isyanı desteklemesinin, Ebû Hanîfe'nin siyasî fikirleri açısından ne anlama geldiği bağlamında şunlar belirtilebilir: Zeyd b. Ali'nin, Emevî yönetimi için mealen şunları söylediği belirtilmektedir: "Mevcut yönetim, Kur'an ve Sünnete göre

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrut: 1986), 10:389.

¹⁸ Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983), 85.

¹⁹ A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 33; Muhammed Ammâra, *Mu'tezile ve Devrim*, çev. İbrahim Akbaba (İstanbul: 1988), 100.

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10:389.

²¹ Ebû Zehra, *Mezhepler Târîhi*, 622; Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, 378; Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, 86.

²² Suphi Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, çev. İbrahim Sarıms (İstanbul: Zafer Matbaası, 1983), 96.

²³ Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, 96; Abdülkadir Şener, "Müsnedü'l-İmâm-ı Zeyd", *AÜİFD* 17 (1969): 339.

²⁴ Ammara, *Mu'tezile ve Devrim*, 100; A. Mustafa Nevin, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhâlefet*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 218, 242.

²⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Taberî* (Kahire: 1977-1988), 7:181; Ebû Muhammed Ahmed İbn A'sem, *el-Fütûh*, I-VIII (Beyrut: 1986), VII-VIII, 319; Tritton, *İslâm Kelâmı*, 33; Nevin, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhâlefet*, 218; Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, 87.

işlememektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak siyasal iktidar, halkın yanı sıra Ehl-i Beyt'e zulmetmektedir."²⁶

Dikkat edilirse Zeyd, Emevî idaresini din dışı olarak ilan etmektedir. O, mevcut yapıyı dinî açıdan eleştirmekle kalmıyor, hilâfete gelmesi halinde şunları yapacağını da vaat ediyordu: "Toplum, Kur'ân ve Sünnete göre yönetilecektir. Farklı kesimlere yönelik haksızlıklara son verilecektir. Bid'atler kaldırılacaktır. Feyler, adil bir şekilde dağıtılacaktır. Cihada devam edilecektir."²⁷

Zeyd b. Ali, hilafetin kendi hakkı olduğunu iddia etmek ve vaatlerini dile getirmekle yetinmemiştir. Aynı zamanda yönetimi ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştır.²⁸ Neticede 122/740 yılında Kûfe'de yönetim ile Zeyd b. Ali arasında çatışma yaşanmış ve Zeyd öldürülmüştür.²⁹

Ebû Hanîfe'nin, Zeyd b. Ali isyanını maddî yardımlarla desteklediği nakledilir. Belirtildiğine göre o, Zeyd b. Ali'ye yardım amacıyla 10 bin³⁰ ya da 30 bin dirhem göndermiştir.³¹ Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin, Zeyd'in isyanını fetvalarıyla desteklediği de belirtilir. Örneğin onun, söz konusu isyanın meşru olduğunu göstermek ve bu başkaldırına fiilî olarak neden katılmadığını açıklamak için şu ifadeyi kullandığı aktarılmıştır:

"Zeyd'in çıkışı/isyanı, Hz. Peygamber'in yaptığı Bedir Savaşı gibidir. Eğer insanların emanetleri yanımda olmamış olsaydı, bu başkaldırına muhakkak katılır ve Zeyd'e destek verirdim. Yanımdaki emanetleri Ebû Leylâ'ya (Kûfeli bir âlim) teslim etmek istedim ancak kabul etmedi. Ben ise bu emanetler sebebiyle sorumluluk altında ölmek istemedim (ve bu yüzden isyana fiilî olarak katılmadım)."³²

Ebû Hanîfe'nin adı geçen isyana fiilî olarak katılmamasının başka sebepleri de zikredilir. Bir görüşe göre o, isyana destek vereceklerini

²⁶ Taberî, *Târîh*, 7:180-181; İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Mısır: 1348), 4:246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9:329-330.

²⁷ Taberî, *Târîh*, 7:170; İbnül Esîr, *el-Kâmil*, 4:242, 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9:329-330.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4:245-246; Süleyman Uludağ, *İslam-Siyaset İlişkileri* (İstanbul: Dergah Yayınları, ty), 104; İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri* (Ankara: 1997), 235-236.

²⁹ Halîfe b. Hayyat, *Târîhu Halîfe b. Hayyât* (Riyad: 1985), 353; İbn Kuteybe, *Maârif*, 95; Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb Ya'kûbî, *Târîh* (Necf: 1358), 3:66. bkz. Özkan, *Emevîler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, 125-131.

³⁰ Taberî, *Târîh*, 7:170.

³¹ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*, 2:92.

³² Mekkî, *Menâkubu Ebi Hanîfe*, 239; Kerderî, *Menâkubu'l-İmami'l-Azam*, 267.

söyleyen Kûfelilere güvenmediği için Zeyd b. Ali'nin yanında fiilî olarak yer almamıştır.³³ Başka bir kanaate göre ise adı geçen âlim, Zeyd'in iktidarı ele geçirme teşebbüsünün başarısızlıkla neticeleneceğini düşündüğü için bu başkaldırıya dâhil olmamıştır.³⁴

Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali isyanını maddî olarak desteklemesi, kendisi açısından kuşkusuz çok önemlidir. Belki de daha önemlisi, adı geçen isyanın gerekliliğini ve dinen meşru olduğunu fetvalarıyla desteklemiş olmasıdır.

Ebû Hanîfe'nin genelde toplum özelde ise ulemâ üzerindeki nüfuzu dikkate alındığında, yukarıda sözü edilen fetvanın Emevî yönetimini zor durumda bıraktığı muhakkaktır. Çünkü bahsi geçen âlim, bu fetvasıyla, mevcut iktidarı ve icraatlarını açıkça din dışı olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda bu yönetime karşı gelişen direnişi/isyanı meşrû ilan etmekte ve hatta söz konusu başkaldırıya destek vermeyi dinî bir gereklilik olarak değerlendirmektedir.

Zeyd b. Ali'nin Emevî idaresine karşı isyan gerekçeleri ve Ebû Hanîfe'nin söz konusu isyanı desteklediğine ilişkin rivâyetler doğru ise, bu rivayetlerden hareketle Ebû Hanîfe'nin siyasî görüşleri hakkında şu tespitleri yapmak mümkündür:

Ebû Hanîfe; mevcut halife için "işin ehli değildir/hilâfete lâayk değildir" şeklindeki tezi savunan, âlim kişiliği/kimliğiyle tanınan ve kendisinin hilafete daha layık olduğunu iddia eden Zeyd'e destek vermekle, Zeyd'i halife olmaya layık gördüğü ve dolayısıyla siyasette ehliyeti/liyâkatı savunduğu şeklinde bir sonuca varılabilir. Ayrıca o, Ehl-i Beyt mensuplarının halife olmada Ümeyyeoğullarına göre daha çok hak sahibi olduğunu belirtmiştir. Kısacası Ebû Hanîfe'nin siyasî düşüncesinde liyâkatın/ehliyetin önemli bir yer tuttuğunu söylemek zor olmayacaktır.

Ebû Hanîfe, adaletsiz davranmakla suçlanan iktidara karşı başlatılan isyana destek verdiğine göre, onun siyaset anlayışında adaletin önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Emevîler, İslam'ın en önemli siyasal ilkelerinden biri olan adaletle³⁵ çelişen şu icraatları değişmez bir politika olarak uygulamışlardır: Kuruluşundan yıkılışına kadar sahip olduğu toprakları saltanatla yönetmişlerdir. Böylece başka kabile ya da ırkların siyasal yaşamda söz sahibi olmalarını engellemiş ve aynı zamanda onları devletin

³³ Mekkî, *Menâkubu Ebi Hanîfe*, 239; Kerderî, *Menakubu'l-İmami'l-Azam*, 267.

³⁴ Mekkî, *Menâkubu Ebi Hanîfe*, 239; Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, 380-381.

³⁵ Nisâ, 4/58; Mâide, 5/42; A'râf, 7/159.

imkânlarından mahrum bırakmışlardır. Aynı şekilde dışladığı ya da ötekileştirdiği Mevâliden kimi zaman -dine aykırı olmasına rağmen- cizye almış ve ayrıca bu kesime ganimetten³⁶ pay vermemiştir.

Emevî idarecileri, yönetim karşıtı olarak bildikleri muhalif kişi/kesimlere karşı genel olarak baskıya dayalı bir siyaset izlemişlerdir. Bu siyaset, Zeyd b. Ali tarafından din dışı olarak değerlendirilmiş, eleştirilmiş ve isyan sebebi yapılmıştır. Ebû Hanîfe'nin, söz konusu gerekçeyle başlatılan isyana destek vermiş olması; onun, muhaliflere karşı baskı ve şiddete dayalı bir politikanın uygulanmasını doğru bulmadığı şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin siyaset anlayışında, farklı kişi ya da gruplara karşı baskı-şiddet uygulama şeklindeki bir anlayış ve pratiğin yerinin bulunmadığı söylenebilir.

Ebû Hanîfe, Emevî devletini din dışı ilan eden ve kendisinin hilafete gelmesi halinde toplumu Kur'an'a göre yöneteceği sözünü veren Zeyd'i desteklemiştir. Bu destek, Ebû Hanîfe'nin siyasette dinin belirleyici olmasını istediği, başka bir ifadeyle Müslüman toplumun Kur'an'a göre yönetilmesini savunduğu şeklinde yorumlanabilir.

Zeyd, isyan sebeplerinden birisi olarak yönetimin genelde Mevâliye özelde ise Ehl-i Beyt'e karşı uyguladığı haksızlığı zikreder. Ebû Hanîfe'nin farklı kabile ve ırklara yönelik ayrımcılık/haksızlık yapan yönetime yönelik isyanı desteklemesi, bu âlimin siyasî düşüncesinde kabilecilik/ırkçılığın yer almadığı şeklinde okumak mümkündür.

Zeyd b. Ali, yönetimin dine göre işlemediğini ve iktidarın, maslahatı için her yolu mübah olarak gördüğünü iddia etmiştir. Ebû Hanîfe, söz konusu iddianın sahibi Zeyd'e destek vermekle, siyasette şunları savunduğunu ortaya koymaktadır: Siyasette ahlakîlik esastır. Bir Müslümanın siyasî hedefleri için her yolu/aracı meşru görmesi şeklindeki anlayış, ahlakî değildir. Aynı zamanda, dünyevî/siyasî amaçlar için dinî bir meşrulaştırma aracı olarak değerlendirmek/kullanmak, İslam'ın siyasete ilişkin evrensel ilkeleriyle örtüşmemektedir.

2.2. Ebû Hanîfe'nin Kadı Olarak Atanmak İstenmesi

Ebû Hanîfe'nin siyaset anlayışı hakkında önemli ipuçları veren diğer bir gelişme ise kendisine yapılan kadılık teklifini reddetmiş olmasıdır. Onun kadılığı reddetmesinin sebebi ve sonuçlarına geçmeden, Emevîler dönemindeki kadılık teşkilatının yapısı ve işleyişi

³⁶ Gayrimüslimlerden savaş yoluyla elde edilen her türlü mal ve esirleri ifade eden terim.

hakkında şu özet bilgileri vermek faydalı olacaktır:

Emevî idarecileri toplumda sevilen-sayılan âlimleri kadı olarak atamayı değişmez bir politika olarak benimsemişlerdi.³⁷ Kuvvetle muhtemeldir ki dönemin idarecileri söz konusu politikayla, âlimleri kontrol altında tutmayı, bunlar üzerinden yönetimin meşru olduğu mesajını vermeyi ve böylece halkın desteğini elde etmeyi hedefliyorlardı.³⁸

Emevîlerde kadıları atama ve görevden alma/azletme yetkisi, büyük oranda valilere verilmişti.³⁹ Kadılar görev alanı olarak siyasî mevzulara değil de dinî problemlere bakıyorlardı⁴⁰ ve haliyle siyasî konularda fikir beyan etme hürriyetine sahip değillerdi.⁴¹ Ayrıca siyasîler, kadıların kararları üzerinde etkili olabiliyorlardı. Başka bir ifade ile bu dönemde yargı bağımsızlığından bahsetmek mümkün değildi.⁴² Bu yüzden de bazı âlimler kadı olmak istemiyor, kadı olarak atanınca da istifa etmenin yollarını arıyorlardı.⁴³

Halife Mervân b. Muhammed'in (744-750) Kûfe valisi Yezîd b. Ömer b. Hubeire el-Fezârî (ö. 133/750), Ebû Hanîfe'ye Kûfe kadılığını- başka bir bilgiye göre ise hazinedarlık görevini- teklif etmiştir. Aynı vali, Ebû Hanîfe'nin bu görevi kabul etmesi halinde onun fetvalarına müdahale etmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁴ Ayrıca İbn Ebî Leylâ, İbn Şübrüme ve Dâvûd b. Ebî Hind gibi dönemin bazı kadıları, Ebû Hanîfe'yi kadılığa razı etmek için çok çaba sarf etmişlerdir. Ancak Ebû Hanîfe, tüm ısrar/çalabalara rağmen valinin söz konusu teklifini kesin bir dille reddetmiştir.⁴⁵

³⁷ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 61; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9:329.

³⁸ Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, 365; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10:133; Çağatay-Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 157.

³⁹ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 269; Ebû Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre Buhârî, *Târîhu'l-Evsât* (Suudi Arabistan: 1998), 1:400; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 8:129.

⁴⁰ Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 269.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâyeye ve'n-Nihâye*, 9:23.

⁴² Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 5:242; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3:239-240.

⁴³ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 286-287; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 361; Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, 225; Muhammed Âbid Câbirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 603.

⁴⁴ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 361.

⁴⁵ İbn Kuteybe, *Maârif*, 116; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8:326-327; Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 273-276; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 6:395; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri Men Zeheb*, 2:231. Ayrıca bkz. Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 46; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", 10:133.

Ebû Hanîfe'nin kadılık görevini reddetmesinin gerekçesi olarak şunları söylediği nakledilir:

“Hayır, bana Vâsıt Mescidi'nin kapılarını saymamı isteseler bile bunu yapmam. Ben kadılık görevini nasıl kabul ederim? O (halîfe ya da valiyi kastediyor), idam edilecek birisinin ölüm fermanını yazacak, ben ise onu onaylayacağım, öyle mi? Allah'a yemin ederim ki böyle bir sorumluluğu asla üstlenmem.”⁴⁶

Kadılık görevini kabul etmeyen Ebû Hanîfe, vali tarafından dövürülmek sûretiyle önce fizikî cezaya maruz kalmıştır.⁴⁷ Kısa bir süre sonra ise hapishaneye atılmıştır.⁴⁸ Hapishaneden çıkan Ebû Hanîfe, hicrî 130 yılında Mekke'ye gitmiştir. Hilâfet Abbasîler'e geçinceye kadar yaşamını burada sürdürmüştür.⁴⁹ Ebû Hanîfe Mekke'de 6 yıl kaldıktan sonra tekrar Kûfe'ye dönmüştür.

Dönemin kadılık teşkilatının yapısı, işleyişi ve Ebû Hanîfe'nin kadılık görevini reddetme sebepleri gibi gelişme/durumlar üzerinden, bahsi geçen âlimin siyasî görüşleri hakkında şu tespitleri yapmak mümkündür:

Ebû Hanîfe, Emevîler döneminde yargı bağımsızlığının olmadığına inanıyor ve bunu şu sözüyle açıkça belirtiyordu: “... O (halife ya da devlet başkanı kastediyor), idam edilecek birisinin ölüm fermanını yazacak, ben ise onu onaylayacağım, öyle mi? Allah'a yemin ederim ki böyle bir sorumluluğu asla üstlenmem.”⁵⁰ Burada, Ebû Hanîfe'nin siyaset anlayışında yargı bağımsızlığı ilkesinin önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Hanîfe devletin ya da iktidarın, siyasal çıkarları için dini istismar etme ya da onu bir meşrulaştırma aracı olarak değerlendirme şeklindeki politikasını doğru bulmamış ve bu yüzden kadı olmayı kabul etmemiştir. Dolayısıyla onun siyaset anlayışında din istismarının yerinin olmadığı söylenebilir.

Ebû Hanîfe, kadılık konusundaki tavrıyla, siyaset anlayışında âlim-iktidar ilişkisinin nasıl olması gerektiğini de ortaya koymuştur. Buna göre âlim; adaletsizliği, baskıyı, şiddeti, haksızlığı ve din

⁴⁶ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 286-287; İbn Kesîr, *el-Bidâyye ve'n-Nihâye*, 10:107.

⁴⁷ İbn Kuteybe, *Maârif*, 216; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* 13:326; İbn Kesîr, *el-Bidâyye ve'n-Nihâye*, 10:107.

⁴⁸ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 273-276; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb* 2:231.

⁴⁹ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 273-276; Çağatay-Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, 157.

⁵⁰ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 286-287; *el-Bidâyye ve'n-Nihâye*, 10:107.

istismarını değişmez bir politika olarak benimsemiş siyasal kişilik ya da yapıların emellerine alet olmamalı, onların din dışı anlayışları ya da politikalarının kabul görmesini sağlayan bir araç haline gelmemelidir. Aynı zamanda siyasal iktidar, dinî ve siyasî tezlerini meşrulaştırmak ve bu tezleri topluma kabul ettirmek için âlimi/bilim insanını bir istismar aracı olarak değerlendirmemelidir.

2.3. Abbasîler'in Ehl-i Beyt Politikası ve Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe'nin, muhaliflerine karşı baskı ve şiddeti değişmez bir politika olarak benimseyen Emevî yönetiminden kurtulmayı bir hamd/şükür vesilesi olarak gördüğü nakledilmektedir.⁵¹ Buna göre o, hilâfetin Ümeyyeoğulları'dan Hz. Peygamber'in akrabaları olan Abbasoğulları'na geçmesine sevinmiş ve yeni kurulan devletle ilgili büyük beklentiler içine girmiştir.

Belirtildiğine göre Abbasîler'in bazı uygulamaları, Ebû Hanîfe'yi hayal kırıklığına uğratmıştır.⁵² Onu hayal kırıklığına uğratan uygulamaların başında, farklı fikirlere yönelik baskının yanı sıra saltanatın devam etmesi ve Ehl-i Beyt'e yönelik olumsuz politika gelmektedir. Ebû Hanîfe bu ve benzeri sebeplerle, dönemin halifesi Cafer el-Mansûr'un kendisine yaptığı kadılık teklifini reddetmiştir.⁵³

Uzunpostalcı, Ebû Hanîfe'nin Abbasîler Döneminde kadılık teklifini reddetmesi bağlamında şunları belirtmektedir:

"...Onun iktidarla en iyi ilişkisi Abbâsî halifesi Mansûr dönemine rastlar. Bununla birlikte aynı tutumu Mansûr devrinde de sürdürmüş, onun haksız ve keyfî uygulamalarına alet olmaktan şiddetle kaçınmış ve halifeyi açıkça tenkit etmiştir. Bezzâzî'nin anlattığına göre Mansûr'un Musul halkı ile yaptığı anlaşmada Musul halkı, halifeye isyan ettikleri takdirde kanları ve mallarının helâl sayılmasını kabul etmişlerdi. Daha sonra Mansûr, isyan eden Musul halkını anlaşma gereği cezalandırmak istedi ve bu konuda çevresindeki âlimlerin görüşüne başvurdu. Bir kısmı halifeye, "Eğer onları affedersen af ehlinden olursun, eğer cezalandırırsan onlar bunu hak etmişlerdir" cevabını verirken Ebû Hanîfe kanaatini şöyle belirtmiştir:

"Onlar mâlik olmadıkları bir şeyi sana şart koşmuşlar, sen de yetkin olmayan bir şeyi kabul etmişsin. Zira Müslümanın kanı ancak

⁵¹ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 128-129; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 50-51.

⁵² Taberî, *Tarih*, 7:169-189; Kerderî, *Menakıbu'l-İmami'l-Azam*, 345.

⁵³ Mekkî, *Menâkubu Ebî Hanîfe*, 191; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, 5:406-407; Zehebî, *Menâkubu İmam Ebî Hanîfe* (Kahire: ty) 26; Kerderî, *Menakıbu'l-İmami'l-Azam*, 196.

üç şeyden biriyle helâl olur. Sen onlara karşı kılıç kullanırsan bu üç şeyin dışında helâl olmayan bir şeyi yapmış olursun. Şüphe yok ki riayet edilmesi gereken şartlar Allah'ın koştugu şartlardır.”⁵⁴

Ebû Hanîfe'nin Abbasîler dönemindeki siyasî duruşu içinse şu genel değerlendirme yapılmaktadır:

“Ebû Hanîfe'nin Abbâsîler'e karşı nisbeten mutedil tutumu, Abdullah b. Hasan b. Hasan'ın iki oğlundan Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin 145/762'de Medine'de, İbrâhim'in de Irak'ta Abbâsî hilâfetine karşı ayaklanmaları üzerine öldürülerek isyanların bastırılması ve 140/758 yılından beri hapiste olan babaları Abdullah'ın da aynı yıl hapiste ölmesine kadar sürmüş, fakat bu olaylardan sonra Abbâsî hilâfetine karşı açıkça tavır almaya başlamıştır. Bu zamana kadar sadece derslerinde Abbâsîler'in bazı tutumlarını tenkit etmekte iken bu olaylarda ihtilâlcileri desteklemek gerektiğini açıkça söylemiş, hatta Mansûr'un kumandanlarını ihtilâlcilere karşı savaşmaktan vazgeçirmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Halife Mansûr, Ebû Hanîfe'nin kendisine bağlılığını da denemek amacıyla yeni kurulan Bağdat şehrinin kadılığını ona teklif etmiştir. Bu teklifi kabul ettiğini ve görevinin çok kısa sürdüğünü söyleyenler varsa da daha sağlam rivayetlere göre kadılığı kabul etmemiş, bunun sonucu olarak Bağdat'ta hapse atılmış, işkence edilmiş ve dövülmüştür. Ebû Hanîfe 150 yılının Şâban ayında (Eylül 767) Bağdat'ta vefat etti. Zehirlenerek öldürüldüğü ve hapisten cenazesinin çıktığı da söylenir (İA, IV:25). Ancak olayların gelişmesi, cenaze namazında halifenin bizzat bulunması göz önüne alınırsa, Ebû Hanîfe'nin hapisten çıktıktan bir süre sonra öldüğü şeklindeki rivayeti tercih etmek gerekir. Böylece halife halk nazarında ağır bir töhmetten zâhiren de olsa kendini kurtarmıştır. Cenazesi vasiyeti üzerine Hayzürân Kabristanı'nın doğu tarafına defnedildi...”⁵⁵

Öyle görünüyor ki Ebû Hanîfe, Emevîler döneminde eleştirdiği yönetim kaynaklı düşünce ve icraatların büyük oranda Abbasîler zamanında da devam ettiğine şahit olmuştur. O, devam etmekte olan baskı, saltanat ve Ehl-i Bey'i dışlama gibi uygulamaları, daha önce bahsettiğimiz gerekçelerle eleştirmiştir. Yine o, Abbasîler devrinde kendisine yapılan kadılık teklifini -Emevîler döneminde olduğu gibi aynı gerekçelerle- reddetmiştir. Kısacası Ebû Hanîfe'nin Emevîler zamanındaki siyasî düşünce ve duruşu, Abbasî iktidarı döneminde de

⁵⁴ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, 10:134.

⁵⁵ Uzunpostalcı, “Ebû Hanîfe”, 10:133.

değişmeden devam etmiştir diyebiliriz.

Sonuç

Ebû Hanîfe; İslam'ın siyasal yaşama dair adalet, ehliyet, hürriyet, eşitlik, şurâ, can-mal güvenliği ve inanç ve ibadet özgürlüğü gibi evrensel ilkelerini elbette biliyordu. Bu ilkelerin Hz. Peygamber ve Dört Halife döneminde nasıl uygulandığını bildiği de muhakkaktır. O, söz konusu ilkelerin Emevîler ve Abbasîler döneminde sağlıklı bir şekilde uygulanmadığının da kuşkusuz farkında idi.

Döneminin siyasîleriyle olan ilişkilerinden hareketle, Ebû Hanîfe'nin siyaset anlayışı bağlamında şunlar belirtilebilir:

Ebû Hanîfe'nin siyaset anlayışının oluşmasında Kur'an, sahih hadis ve Dört Halife dönemindeki uygulamaların belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin, devletin yapısı ve işleyişinde dinin belirleyici olmasını istediğini söylemek de zor olmayacaktır. Onun, dönemindeki siyasî gelişmeleri dinî açıdan değerlendirmesi ve dine aykırı olarak gördüğü uygulamalara muhalefet etmesi bunun bir göstergesi olarak okunabilir.

Ebû Hanîfe, devlet yönetiminde adaletin belirleyici olmasını savunmuştur. Örneğin o, ganimetleri âdil bir şekilde paylaşmadığı ve Mevalînin yanı sıra Ehl-i Beyt'e haksızlık yaptığı gerekçesiyle Emevîlere karşı gelişen Zeyd b. Ali isyanı ile Abbasî ihtilalini desteklemiştir.

Sözü edilen âlimin siyaset anlayışında merkezî bir yer tutan diğer bir ilke, ehliyet/işin ehliyeti ilkesi idi. Onun, Emevî ve Abbasîler döneminde iktidar talebinde bulunan bazı muhalif liderleri -hilafete daha layık oldukları gerekçesiyle- desteklemiş olması, devlet yönetiminde ehliyeti önemseydiği şeklinde okunak mümkündür.

Ebû Hanîfe, devletin farklı dinî, siyasî, etnik ve kültürel yapılar/kesimler karşısında eşit mesafede durması gerektiği tezini savunmuştur. Başka bir ifadeyle, devletin, toplumsal politikalarında din, ırk ve mezhep gözetmeksizin farklı tüm kesimlerle olan ilişkilerinde eşitlik ilkesini esas almasını istemiştir.

Ebû Hanîfe'ye göre dinî, siyasî ve hukukî konularda farklı düşünmek ve bu düşünceleri dile getirmek, yasal/meşru insanî bir haktır. Dolayısıyla devletin dinî-siyasî tezlerini benimsemeyenlerin ya da bu konuda alternatif tezler ileri sürenlerin ötekileştirilmesi, bunlara karşı baskı ve şiddet politikasına başvurulması doğru değildir. Kısacası o, fikirlerin özgür bir şekilde ifade edilmesinin yasaklanmasını eleştirmiştir. Bunun göstergesi ise onun Emevî ve Abbasîler

döneminde, yönetimlerin savunduğu dinî-siyasî tezleri paylaşmayan, devlet kaynaklı kimi politikaları eleştiren kişilere/yapılara karşı yerine göre ötekileştirme, baskı ve şiddete dayalı politikalara karşı çıkmasıdır.

Bahsi geçen şahsiyet, devlet-hukuk ilişkilerinde yargı bağımsızlığı ilkesini savunmuştur. Söz konusu ilke gözetilmediği için Emevîler ve Abbasîler döneminde, tüm baskılara rağmen, kadılık görevini kabul etmemiştir.

Tarihin her döneminde olduğu gibi Ebû Hanîfe'nin yaşadığı zaman diliminde de din yoğun bir şekilde istismar edilmiştir. Bahsi geçen âlim ise bu politikayı din dışı olarak nitelendirmiş ve eleştirmiştir. Hatta sözü edilen politikanın bir parçası olmamak için kendisine teklif edilen kadılığı kabul etmemiş ve ilgili tavrı sebebiyle de dönemin iktidarları tarafından farklı şekillerde cezalandırılmıştır.

Ebû Hanîfe, Emevî idaresinin İslam toplumunun bir parçası olan Mevalîye (Arap olmayan Müslümanlara) yönelik ırkçı politikasını eleştirmiştir. Bu durum, söz konusu şahsiyetin siyaset anlayışında ırkçılık/kabileciliğin yer almadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Ebû Hanîfe siyaset anlayışı gereği, devlete/yöneticilere bağımlı hale gelmemek ve dolayısıyla özgürlüğünü kaybetmemek için kazandıklarıyla geçinmeyi ve böylece sivil âlim olarak kalmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda siyasal gelişmeler karşısında duyarlı davranmış ve dinle çelişen politikalara muhalefet etmiştir. Muhalefetini ise sözlü muhalefet tarzında ortaya koymuştur.

Bibliyografya

- Abdülhamit, İrfan. *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*. çev. M. Saim Yeprem. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1981.
- Ammâra, Muhammed. *Mu'tezile ve Devrim*. çev. İbrahim Akbaba. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1988.
- Atay, Hüseyin. *Ehl-i Sünnet ve Şia*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.
- Aycan, İrfan, İbrahim Sarıçam. *Emevîler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. el-Hatîb. *Târîhu Bağdâd*. Medine: ty.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-êşraf*. Beyrut: 1996.
- Beyâzîzâde, *el-Usûlu'l-Munif li'l-Îmâm-ı Ebî Hanîfe*. İstanbul: 1996.
- Buhârî, Ebû Muhammed b. İsmail. *Târîhu'l-Evsât*. 1-2. Suudi Arabistan: 1998.
- Câbirî, Muhammed Abîd. *İslâm'da Siyasal Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

- Çağatay, Neşet, İ. Agah Çubukçu. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Ebü Hanîfe*. çev. Osman Keskiöğlü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. Çev. Sıbgatullah Kaya. Ankara: Çelik Yayınevi, ty.
- Ebü'l-Fidâ, İsmail. *el-Muhtasâr fî ahbâri'l-beşer*. Beyrut: 1997.
- Halîfe b. Hayyât. *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. Riyad: 1985.
- Hatiboğlu, M. Saîd. "Hilâfetin Kureyşliliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (1978): 121-213.
- İbn A'sem, Ebü Muhammed Ahmed. *el-Fütûh*. I-VIII. Beyrut: 1986.
- İbn Abdîrabbih, Ahmed b. Muhammed. *İkdu'l-Ferîd*. Beyrut: 1965.
- İbn Habîb, Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. Haydarabad: 1942.
- İbn Hacer el-Haysemî, Şihabuddin. *Menâkıbu İmâm-ı Azam ve Fıkh-ı Ekber Şerhi*. çev. Ahmet Karadut. Ankara: Akçağ Yayınları, 1983.
- İbn Hallikân, Şemsuddin Ahmed. *Vefayâtul- A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân*. Beyrut: 1977.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. I-XIV. Beyrut: 1987.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Maârif*. Beyrut: 1970.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Mısır: 1348.
- İbnü'l-İmâd, Abdulhayy Ebü'l-Fellah. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*. Beyrut: 1986.
- Kerderî, el-Bezzazî. "Menakıbu'l-İmami'l-Azam". Mekkî. Muvaffak b. Ahmet. *Menâkubu Ebî Hanîfe*. Beyrut: 1981.
- Mekkî, Muvaffak b. Ahmet. *Menâkubu Ebî Hanîfe*. Beyrut: 1981.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Hilâfet ve Saltanat*. çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yayınları, 1972.
- Nevin, A. Mustafa. *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhâlefet*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Özkan, Mustafa. *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Özkan, Mustafa. *Emevîler Dönemi İktidar-Ulema İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Salih, Suphi. *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*. çev. İ. Sarmış. İstanbul: Zafer Matbaası, 1983.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Haşimî İlişkileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Şener, Abdülkadir. "Müsnedu'l-İmâm-ı Zeyd". *AÜİFD* 16 (1969): 339.

- Şener, Abdülkadir. *İslam Hukuk Dersleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. Kahire: 1977-1988.
- Tritton, A. S. *İslâm Kelâmı*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: AÜ. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Uludağ, Süleyman. *İslam-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergah Yayınları, ty.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Ebû Hanîfe". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10:133-138. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Ya'kûbî, Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (ö. 297/897). *Târih*. Necef: 1358.
- Yavuz, Y. Vehbi. "Ebû Hanîfe'yi Tanımak". *İslami Araştırmalar* (2002).
- Yavuz, Yusuf Ziya. "Ebû Hanîfe". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10:139-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Menâkıbu İmam Ebî Hanîfe*. Kahire: ty.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Beyrut: 1986.
- Zeydan, Abdülkerim. *İslâm Hukukuna Giriş*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1985.